International Indexed & Refereed Research Journal, ISSN-2250-2599; Vol- I, * ISSUE- 2 Nov-2012

'k/k i=& bfrgkl

vk[kkrh n’kkrhy l iÙkhpk ,frgkfld vH;kl

* ik- Mk- vfuy ekf.kdjko clk.k

* Z.B. Patil College, Dhule

प्रस्तावना

सर्वसाधारणपणे कोणत्याही देशातील साधनसंपत्तीचा अभ्यास करतांना प्रामुख्याने दोन प्रकारच्या साधनसंपत्तीचा अभ्यस केला जातो. त्यात १. नैसर्गिक साधन संपत्ती २. मानवनिर्मिती साधन संपत्ती.

या दोनही साधन संपत्तीपैकी देशाला मुलतः नैसर्गिक संपत्ती कमी-जास्त लाभलेली असते. परंतु आखाती देशांना नैसर्गिक संपत्तीचा विभाग म्हणून खनिज संपत्तीचा भाग हा वरदानच ठरलेला आहे. एवढेच नव्हे तर त्यामध्ये खनिज तेल व नैसर्गिक वायू हे निसर्गदत्त आहे. तसेच आखाती देशातील खनिज तेल उत्पादन करणारे कारखाने, तेल शुद्धीकरणाचे कारखाने हे प्राथमिक स्वरुपात होतेच. तसेच नैसर्गिक वायू शुद्धीकरण करण्याचे देखील कारखाने हे प्राथमिक स्वरुपाचे होते. परंतु ते अमेरिका, रशिया आणि लिबिया या देशातील शुद्धीकरण करण्याच्या प्रकल्पांसारखे अत्याधुनिक नाहीत त्यामुळे हा भाग खनिज तेल व नैसर्गिक वायू यांच्या विकासातल एक अडथळा आहे असेच म्हणावे लागेल आणि त्यामुळे या देशातील खनिज तेल व नैसर्गिक वायू यांचा सविस्तर संशोधनपर अभ्यास करणे क्रमप्राप्त ठरते.

१) आखती खनिज संपत्तीचा आढावा.

अ) कुवैत

आखाती देशातील कुवैत या देशाबाबत पाहावयाचे झाले तर या ठिकाणी असलेली खनिज संपत्ती मोठ्याप्रमाणात आहे. तेलसाठे व नैसर्गिक वायू यांचे प्रमाण खूप आहे. जर जगाच्या तुलनेने बघितले तर जागातील एकूण तेल साठ्यांपैकी १६.५% तेलसाठा एकट्या कुवैत या ठिकाणी आहे. तेल साठ्यांच्या खाणी २४१ किमीच्या पटट्यात आढळून येतात. त्या ठिकाणास मीना अलू अहमदी असे म्हणतात. तेलाचे व नैसर्गिक वायूचे प्रमाण जर पाहिले तर यात १२.७५ कोटी घनलीटर अशुद्ध तेलाचे उत्पादन झालेले असून आज तयात वाढ होत आहे. ासेच नैसर्गिक वायुचे १४.५१७ (अब्ज टन) इतके उत्पादन झालेले असून यातही वाढ झालेली आहे.**१**

आ) इराक

उत्तर इराकमध्ये लोह धातुक, क्रोमाईट, तांबे, शिसे व जस्त ह्यांच्या खाणी आहेत. येथे जिप्सम, मीठ, डोलामाईट, बिट्यियुमेन, फॉस्फेट इ. गंधक ह्यांचे साठे सापडले आहेत. शासनाने १९६९ मध्ये इराक नॅशनल मिनरल्स कंपनी स्थापन केली. मिश्राक भागात पोलंडच्या सहकार्याने गंधकाचे उत्पादन होत आहे. पेट्रोलियम हे इराकचे सर्वात महत्त्वाचे खनिज असून ते देशच्या ईशान्य, उत्तर व दक्षिण भागात सापडते. किर्कूक, खानकीन व बगदाद जवळ तेल साठे आहे व ते शुद्ध करण्याचे कारखाने सुद्धा आहेत. बसऱ्याजवळ अबु फुलूस येथे ३५ लक्ष टन व मोसूल येथे १२ लक्ष टन तेल उत्पादन क्षमतेचे शुद्धीकरण कारखाने बांधण्याची योजना आहे. एकूण स्थूल राष्ट्रीय उत्पादनाच्या ३२% उत्पादन तेलाचे असून तेल उत्पादन हा इराकच्या अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. **२**

इ) इराण

इराणमध्ये खनिजे विपुल प्रमाणात आहेत. शेंदूर, गंधक, मीठ, तांबे, क्रोमाईट, शिसे, लोहधतुक या सर्व खनिजांची १९६०-६५ या काळात प्रतिवर्षी एक लक्ष टनांहूनही जास्त निर्यात करण्यात आली. शमसाबाद व केरमान येथे अनुक्रमे लोहधातुक व दगडी कोळसा यांचया उत्पादनवाढीचे प्रयत्न चालू आहेत. खनिज तेल उद्योगात इराणचा सर्वात महत्त्वाचा व मोठा वाटा आहे. तेलाचे व्यापारी उत्पादन देशात १९०१ पासून सुरूझालेले आहे. १९०८ मध्ये मसजिद-इ-सुलेमान येथे मोठ्या प्रमाणावर तेल कंपनी असे नामांतर करण्यात आले. इराण शासनाने देशातील तेल उद्योगाचे १९५१ मध्ये राष्ट्रीयीकरण केल्यानंतर अँग्लो-इराणियन कंपनी व इराण शासन ह्यांच्यात दीर्घकालीन संघर्ष सुरू झाला. नॅशनल इराणियन ऑईल कंपनीने आपल्या दि. इराण ऑईल कंपनच्या दुय्यम कंपनीद्वारा इराकी सीमेवरील आहे. १९०८ मध्ये मसजिद-इ-सुलेमान येथे मोठ्या प्रमाणावर तेल कंपनी असे नामांतर करण्यात आले. इराण शासनाने देशातील तेल उद्योगाचे १९५१ मध्ये राष्ट्रीयीकरण केल्यानंतर अँग्लो-इराणियन कंपनी व इराण शासन ह्यांच्यात दीर्घकालीन संघर्ष सुरू झाला. नॅशनल इराणियन ऑईल कंपनीने आपल्या दि इराण ऑईल कंपनीच्या दुय्यम कंपनीद्वारा इराकी सीमेवरील नफत-ई-शाह व कुमजवळील आल्बोई (तेहरानच्या दक्षिणेस १३६ किमी) येथे दोन तेल विहीरी खोदण्यात आल्या. सर्वात मोठी तेल विहीर आघाजारिट येथे असून दुसरी मोठी तेल विहीर गरबसारान येथे आहे. १९६० पासून इतर अनेक तेल विहीरीतून उत्पादन सुरु आहे. बीबीहाकिमेह व मारुम या दोन तेल विहीरी इराणमधील सर्वात मोठया चार विहीरींपैकी समजल्या जातात. १९६७ मध्ये इराण तेल उत्पादनात मध्यपूर्व देशात दुसरा व जगात सहावा क्रमांकावर होता. सध्या इराणला बराच फायदा झालेला आहे. १९६६ मध्ये इराण-रशिया ह्यांमधील एका करारानुसार १९७० पासून १५ वर्षे इराणने रशियास नैसर्गिक वायुचा पुरवठा करार केलेला दिसतो.

ई) सौदी अरेबिया

सौदी अरेबियात पर्शियन आखातापासून सुमारे १४०

कि.मी. अंतरावर असणारे दम्मण क्षेत्र ॲबकाईक कातीफ, अबू हैदारा, बुक्का या ठिकाणच्या क्षेत्रात खनिज तेल सापडते. दमण येथील तेल लवणीघुमटा जवळ सापडते. इतर सर्व ठिकाणी विमुखनती संरचना आहेत. अैबकाइक येथील संरचना सुमारे ५० किमी लांबीची असून जगातील मोठया तेल क्षेत्रापैकी एक आहे. बहरीन बेटावरील एका मोठ्या विमुखनती मध्ये सुमारे ६३३ मीटर व ८३३ मीटर इतक्या खोलीवर खनिज तेल मिळते. इ.स. १९३८ मध्ये पार्शियन आखातामध्ये दहर याठिकाणी मोठ्या तेल विहिरीचा शोध लागलेला होता.**४**

सौदी अरेबिया पाठोपाठ तेल साठ्याच्या बाबतीत दुसरा क्रमांक लागतो. इराक या राष्ट्राचा. वेगवेगळया कारणांमुळे कधी इराक-इराण युध्द असेल तर कधी युनोने घातलेली बंदी असेल. अशा अनेक कारणांमुळे इराक मधला प्रचंड मोठा भूभाग अद्यापही तेल संशोधनाशिवाय राहिलेला आहे. स्व. सददाम हुसेनच्या उच्चाटनानंतर खनिजतेल कंपन्यांना आलेल्या अंदाजानुसार प्रचलित खनिजतेल विहीरीतून इराकमध्ये ११३०० कोटी बॅरल्स इतके तेल शिल्लक आहे. याशिवाय २२००० कोटी बॅरल्स तेलाचा साठा अनिर्यात क्षेत्रात असावा असा ठाम अंदाज आहे. एकेकाळी इराक दिवसाला ३५ लाख बॅरल्स खनिजतेलाचे उत्पादन करायचा. नंतर १९९० च्या सुमारास हेच उत्पादन ३ लाख बॅरल्स इतके खाली आले. ते उत्पादन तर खाली आलेच त्यामुळे युनाने अन्न हा कार्यक्रम जाहीर केल्यावर इराकी तेल परत एकदा ३० बॅरल्स पर्यंत पोहोचले होते पण नंतर ते दर घसरले.**५**

इराक पाठोपाठ इराणचा क्रमांक लागतो. अयातुल्ला खोमेनी च्या या देशात म्हणजेच इराण देशात अजुनही ९ हजार कोटी बॅरल्स तेल भूगर्भात आहे. पर्शियाचे आखात आणि इराकी सीमेजवळ खुजेस्तान परिसरात इराणमधील तेलसाठे एकवटले आहेत. या परिसरात इराणला १९९९ साली आले. सगळयात मोठे खनिज तेल क्षेत्र सापडले. त्या एका तेल क्षेत्रातच जवळपास २४०० कोटी बॅरल्स तेल साठलेले होते. जवळपास ४० लाख बॅरल्स तेल रोज देणाऱ्या इराणने खनिजतेल उत्खननात आताच आपली क्षमता दाखविलेली आहे.

या सर्व देशांमध्ये सगळ्यात आकाराने लहान आणि मोठे खनिज तेलसाठे असलेला देश म्हणजे कुवैत. या एक नागरी देशात जवळपास ९७०० कोटी बॅरल्स तेलसाठे आहेत. आता सध्या २९ लाख बॅरल्स तेल कुवैत देशातून दररोज निघत असते. बुरगान मागवा आणि अहमदी परिसरात कुवैतमधील बऱ्याच तेलसाठे एकवटलेले आहेत. यातील बुरगान हा परिसर सौदीतल्या घवार नंतर जगातला दुसरा क्रमांकाचा खनिजतेल साठा मानला जातो. यातील कुवैत मधील बऱ्याच तेल विहीरी ह्या इराक व सौदी अरेबियाच्या सीमालगत आहेत. त्यामुळे हे खनिजतेल क्षेत्र विकसित करायचा प्रयत्न जेव्हा कुवैतने केला तेव्हा त्या देशावर सद्दाम हुसेन यांनी तेल चोरीचा आळ घेतला होता. १९९१ च्या इराक-कुवैत युध्दानंतर युनोच्याच पथकाने त्या देशाला भेट देऊन कुवैतच्या खनिज तेल क्षेत्राच्या सीमारेषा नक्की केल्यात. इतकेच तेल क्षेत्र असले तरी कुवैत देशात परदेशी कंपन्यांना मुक्तदार नाही. कुवैती धोरणनुसार परदेशी कंपन्या फक्त तांत्रिक मदत आणि देखभालीसाठीच त्या देशात प्रवेश करू शकतात.**६**

संदर्भ ग्रंथ

१. ऑईल पॉलिटिक्स इन सेंट्रल इशिया (वकीली) पृष्ठ ३० ते ३३
२. मराठी विश्वकोष, खंड-२, पृ. ५७० ते ५७४.
३. द न्यू रशियन डिप्लोमसी, पृ.२०, २१.
४. यु. एस. डिप्लोमॅटिक आऊट पोस्ट टू बी शट इन सौदी -अरेबिया -वर्तमानपत्र, मे २१,
५. इंटरनॅशनल एनर्जी एजन्सी ॲन्युअल, पृ. १०.
६. World Geography Page No. 162 to 165.